

DOĞU KARADENİZ BÖLGESİNDE İLK MATBAA, İLK GAZETE VE İLK SÂLNÂME

Hüseyin Albayrak

Tarih ve kültür yönünden çeşitli zenginliklere sahip Doğu Karadeniz bölgesinin kültür merkezi durumunda olan Trabzon, matbûât yönünden de önde gelen illerimizdendir. Doğu Karadeniz Bölgesi'nin ilk matbaası Trabzon'da kurulmuş, bölgenin ilk gazetesi ve Anadolu'da ilk sâlnâme (yıllık) Trabzon'da yayımlanmıştır.

İlk Matbaa

Matbaanın Türkiye'ye girişinden 1860'lı yıllara kadar geçen dönemde İstanbul dışında, kitap, gazete, mecmua çıkarma olayı, ilk defa Abdülaziz döneminde önemli derecede artmıştır. 1864 yılındaki yeni vilâyet düzenlemesi ile birlikte, her vilâyet merkezinde bir matbaanın kurulması emrinin verilmesi ve uygulamaya konulması, Türkiye'de basılı eserler alanında yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Vilâyete bağlı bir müdür, muhabir, tercüman ve baskı-dizgi ustalarından oluşan matbaa yönetimi, şehir merkezlerinde yeni bir kurum olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu matbaalarda önceleri evrak basımı işleri yapılmış, ardından vilâyet yıllıkları (Sâlnâmeler), vilâyet gazeteleri, takvimler, dinî ve edebî kitaplar, dergiler basılmaya başlanmıştır. Bu girişim öncelikle Tuna Vilâyeti'nde Mithat Paşa'nın önderliğinde olmuş, ilk vilâyet matbaası ve gazetesi burada tesis edilmiştir. Yararlı görüldüğünden, Anadolu'daki bütün vilâyet merkezlerinde 1865 yılından başlanarak matbaalar kurulmaya, gazete ve yıllıklar çıkarılmaya girişilmiştir.¹

Araştırmalarımıza göre, Anadolu'da ilk matbaa H. 1282 (1865) yılında Trabzon'da "Matbaa-i Vilâyet-i Trabzon" adı ile kurulmuştur.² Trab-

¹ Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Ankara, 1991, s.291.

² Erzurum'da ilk matbaa, Trabzon Vilâyet Matbaası'nın kuruluşundan bir yıl sonra 1866 yılında kurulmuştur. Bu konuda H. Harun Duman, Erzurum Basın Yayın Tarihi isimli eserinde şöyle demektedir (s.17): "Osmanlı arşivlerinde bulunan bazı ves-

zon'da yenileşme ve şuurulanma hamlesinin güzel bir örneği olan Trabzon Vilâyet Matbaası, "Hükümet Konağı Karşısında Mahall-i mahsûsudur" adresi ile Orta Hisâr semtinde hizmete girmiştir.³ Murat Uraz makâlesinde 1866 yılını vermektedir.⁴ Mahmut Goloğlu ise eserinde Vilâyet Matbaası'nın kuruluşu için 1866 yılını vermektedir.⁵ Cumhuriyet Odabaşoğlu'nun 1851 yılını vermesi ise çok bariz bir yanıltır.⁶

Ali Birinci'ye göre, Trabzon'da Osmanlı devrinin sonlarında verimli bir matbuât ve neşriyat hayatının teşekkül ettiği dikkat çekmektedir. Batılılaşma hareketleri içinde mütâlaa edilecek gelişmelerden biri de vilâyet matbaalarının kurulması olmuştur. Devlete yeni bir yapı kazandırarak başarılmak istenen varolma mücadelesinin vasıtalarından biri olan matbaanın kurulması, Aydın, Beyrut ve Halep gibi şehirler hariç, matbuât ve neşriyat hayatının sürükleyici ve gelişmeye zorlayıcı âmili olmuştur. 1964'de çıkartılan İdâre-i Umûmiye-i Vilâyet Kânûnu'na göre kurulan vilâyet matbaalarından beklenen şey; çıkacak kânûnların, nizamnâmelelerin ve diğer mevzûâtın bir an önce tebaâyâ ulaştırılması ve bu şekilde meselelerin sür'atle halledilmesi idi. Ziya Paşa'ya:

Evrâk ile ilân olunur cümle nizâmât

Elfâz ile terfih-i raiyyet yeni çıktı (1870)

dedirten yeni bir vak'a ortaya çıktı. Kurulan vilâyet matbaaları, silsile-i merâtibte Vâli, Nâib ve İstinâf Mahkemesi Hukuk Reîsi ile Defterdardan sonra dördüncü sırada yer alan, Vilâyet mektupçularının idâresi altında bulunuyordu.⁷

Ali Birinci'nin eserinde konu ettiği üzere, İkinci Meşrutiyet yıllarında Trabzon Vilâyet Matbaası'nın daha iyi çalışabilir hale getirilmesi arzu

kalar, Vilâyet matbaasının kuruluşu hakkında çeşitli bilgiler vermektedir. Bunlardan biri, İstanbul'dan Erzurum'a gönderilen baskı makinası ve diğer aletlerin nakliye masrafları olan 7.225 kuruş 10 paranın Trabzon mal sandığından karşılanmasına ilişkindir (BOA, İrâde Meclis-i Vâlâ: nr. 25037, 8 Rebiü'l-Evvel 283/21 Temmuz 1866). Bu belge, baskı makinasının aynı yılın yaz başlangıcında Erzurum'a getirildiğini göstermektedir. Bundan başka, Kastamonu'da ilk matbaa, "Matbaa-i Vilâyet-i Kastamonu" adı ile H.1285 (1868) yılında (Aziz Demircioğlu, *100 Yıllık Kastamonu Basını 1872-1972*, Kastamonu, 1982, s.2-4); Konya Vilâyet Matbaası Vali Ahmet Tevfik Paşa döneminde 1867 yılında (Musa Çadırcı, a.g.e., s.291); Bursa'da ise 1864 yılında (Mustafa Yayla, *Bursa Basını 1868-1983*, Eskişehir, 1997, s.8) kurulmuştur.

³ Ali Birinci, *Tarih Yolunda*, İstanbul, 2001, s.170.

⁴ Murat Uraz, "Trabzon'da Kültür Hayatı" *Hamsi Dergisi*, 24 Şubat 1957, İstanbul.

⁵ Mahmut Goloğlu, *Trabzon Tarihi*, Ankara, 1975, s.183.

⁶ Cumhuriyet Odabaşoğlu, *Trabzon, Doğu Karadeniz Gazete ve Mecmuaları*, Trabzon, 1987, s.53.

⁷ Ali Birinci, a.g.e., s.169-170.

edilmiş ve bu arada Trabzon Valisi Kadri Bey zamanında (1892-1902) matbaanın ve gazetenin durumu hakkında vilâyetçe Dahiliye Nezâreti'ne şu bilgiler gönderilmiştir:⁸ "*Trabzon vilâyetini de meclîs-i idâre mazbata-sında kâmilen köhneleşmiş olan matbaa makine ve edevâtının tecdîdi 1500 liraya muhtâc ve karyelere gazete tevzîi el-yevm kura ahâlisi üzerinde gazete bedelâtından müterâkim 3000 lira matlubu olduğu gibi me'mûrînden dâhi gazete bedeli istifâsında müşkilât çekmekte olduğundan efrâdın menâfîine dâir yazılan ilânât-ı resmîyye eshâbı tarafından hangi matbaa ehven ise o gazete idâresine verilmekte bulunduğundan gazetenin devam-ı intişârı için her karyeye bedel-i muharreriye gazete verilmesi ve beşyüz kuruştan ziyâde maâş alan me'murînin aboneye tâbi tutulması ve ilânât-ı resmîyyenin vilâyet gazetesine hasredilmesi icâb eyleyeceği bildirilmiştir.*"⁹

Trabzon Vilâyet Matbaası, uzun müddet Trabzon'da yegâne matbaa olarak hizmet vermiş, burada öncelikle velilîğin evrakı, Vilâyet Sâlnâmeleri, Vilâyet Gazetesi Trabzon, sonra da kitap, risâle, mecmûalar basılmıştır. Matbaa 1865'den, Rus işgaline kadar (18 Nisan 1916) Türk yönetiminde hizmet vermiştir.¹⁰ M. Reşit Tarakçıoğlu matbaa için şu bilgiyi vermektedir: "*Trabzon gazetesi hükûmete ait olan resmi matbaada basılırdı. Rusların işgal zamanında denizden ve karadan bu matbaayı kaçırmak mümkün olamadığından düşman eline düşmüştür.*"¹¹ Rus kuvvetleri çekilirken, matbaayı tahrip ettiklerinden, kurtuluştan sonra (24 Şubat 1918) yağmalanan ve harabeye dönen matbaa bir daha hizmete sokulamamıştır. Çok daha hayati meşguliyetler içinde matbaanın varlığı unutulmuş, makine aksamı muhtemeldir ki hurda işlemi görmüştür.

Trabzon Vilâyet Matbaası'nın kuruluşundan dört yıl sonra H.1286 (1869) yılında Trabzon Gazetesi ve Trabzon Sâlnâmesi basılmıştır. Daha başka basılan dergi, gazete ve kitaplar için sağlıklı bir döküme sahip değiliz.¹² Yayınlanan her sâlnâmede, taşıdığı önemi bakımından, "Matbaa-i

⁸ Bedii Nuri, "Vilâyet Matbaaları ve Gazeteleri" *Mülkiye*, No: 10, 1 Teşrin-i sâni 1325 (14 Kasım 1909), s.31.

⁹ BBA-BEO-Dahiliyeye giden evrâk: Dosya nu. 278383; *Posta ve Telgraf Mecmûası*, Nu:8, Teşrin-i evvel 1317, (Ekim/Kasım 1901), s.121-122.

¹⁰ Hüseyin Albayrak, *Trabzon Basın Tarihi*, s.288.

¹¹ Mustafa Reşid Tarakçıoğlu, *Trabzon'un Yakın Tarihi*, s.37, Trabzon, 1986. Birinci Dünya Savaşı'nda Rus kuvvetlerinin eline geçen Trabzon Vilâyet Matbaası'nda 1916 da "Trapezuntskiy Voyenny Listok" (Trabzon Askeri Gazetesi) ve 1918'de de "Trapezuntskiy Novi Pot" (Trabzon Hakikat) isimli iki gazete yayımlanmıştır. (Daha geniş bilgi için bkz.: Hüseyin Albayrak, a.g.e., s.282-284).

¹² Trabzon Vilâyet Matbaası'nda basıldığı tesbit edilebilen yayınlar şunlardır: *Trabzon Vilâyet Gazetesi* (1869-1916), *Trabzon Sâlnâmeleri* (1869-1904), 22 adet, Ki-

Vilâyet'in (Vilâyet Matbaası) kadrosu mutlaka verilmiştir. H.1286 (1869) yılı ilk Trabzon Sâlnâmesi'nde:

Türkçe Mürettibi	: Nuri Efendi
Litografya Memuru	: Hüseyin Efendi
Refîki	: Osman Ağa
Destegâh ustası	: Bedros Efendi (s.30)

H. 1290 (1873) yılı beşinci Trabzon Sâlnâmesi'nde:

Muharrir	: Emîn Hilmî Efendi (saniye)
Müdür ve Kâtip	: İbrahim Efendi
Mürettib	: Hüsnü Efendi
Diğer Mürettib	: Hafız Efendi
Merdaneci	: Osman Ağa
Refîki	: Hurşit Ağa
Litografya Memuru	: Hüseyin Efendi
Litografya Me. refîki	: Osman Efendi
Destegâh ustası	: Panayot Efendi
Müvezzî	: Halit Ağa (s. 38)

H. 1295 (1878) yılı onuncu Trabzon Sâlnâmesi'nde :

Muharrir	: Mektubî Kaleki
Müsevvid-i evveli	: Nedim Efendi
Müdür	: Kethüdâ-zâde İsmail Efendi
Ser-mürettib	: Nuri Efendi
Destegâh ustası	: Panayot Efendi
Litograf Memuru	: Hüseyin Avni Efendi
Refîki	: Hurşit Ağa
Diğeri	: İbrahim Efendi
Müvezzî	: İsmail Ağa

H.1322 (1904) yılı 22. (son) Trabzon Sâlnâmesi'nde:

taplar: Mehmed Emîn Hilmî, *Dîvân ve Münşeât-ı Hilmî*, Trabzon, H.1293 (1876/77) 288+7 s.; Şâkir Şevket, *Şevket-nâme-i Osmanî*, Trabzon, H.1293 (1876/77), 8 s.; Hâfız Zühdi (Trabzon'lu Hâfız Tayyib-zâde Mehmed Zühdi Efendi) *Nev-bâbe* (şiir), Trabzon, H.1293 (1876/77), 37 s.; Hâfız Zühdi (Trabzon'lu Hâfız Tayyib-zâde Mehmed Zühdi Efendi), *Mir'âtü'l-Mülk*, Trabzon, H.1294 (1877/78); Sırrî Paşa (Trabzon Vâlîsi), *Âsâr-ı Hâme-i Sırrî Paşa*, Trabzon, H.1301 (1883/84), 136 s.; İbrâhim Cûdî Efendi (Trabzon'lu Muallim İbrâhim Cûdî, Trabzon Sultânîsi Arabî Muallimi, daha sonra Trabzon Müftüsü), *Nevâdir-i Nefîse*, Trabzon, H.1309 (1891/92), 32 s.; Hüsnî (Trabzon'da Düyûn-i Umumiyye Başkâtibi), *Küçük İnşâ*, Trabzon, H.1312 (1894/95, Taş baskı, Kütüphâne-i Hamdî Yayını; Eugene Labiche'den (Çeviren: Hâfız-zâde M. Celâleddîn), *Müsade Ediniz Madam*, Trabzon, H.1314 (1896/97; 55 s.; *Leylî Mekteb-i İdâdî-i Mülkî'nin İdâre-i Dâhiliyyesine ve Tadrîsâtına Dâir Ta'limâtın Hülâsasıdır*; Trabzon, H.1315 (1897/98), 18 s.

Nâzır	: Mektubî-i Vilâyet
Müdür	: Ârif Efendi
Musahhîh-i evvel	: Mahmud İmâmeddîn Efendi
Ser-muharrir	: Abdullah Mehdî Efendi
Matbaa Kâtibi	: Mehmed Ziya Efendi
Müdür Muavini	: İbrahim Zeki Efendi
Musahhîh-i sâñf	: Mümtaz Bey
Muharrir-i sâlis	: İhsan Efendi
Bekâya Kâtibi	: Kadri Efendi
Litografya Memuru	: Hasan Efendi
Ser-mürettib	: Zakar Efendi
Mürettib	: Şarl Efendi
Mürettib	: Ahmed Efendi
Mürettib	: Mahmut Efendi
Mürettib	: Ali Efendi
Makina Ustası	: Osman Ağa
Litograf Memuru mua.:	Ferhat Ağa
Müvezzî	: Osman Efendi (s.270)

İlk sâlnâmede dört kişilik matbaa personeli, ileriki yıllarda gelişerek, son sâlnâmede belirtildiği üzere 1904 yılında 18 kişilik bir kadroya sahip olmuştur. Bu gelişme, matbaanın taşıdığı önem için bir ölçüdür.

Trabzon'da İlk Gazete

Kültür tarihimiz açısından çok önemli bir yenilik olan vilâyet gazetelerinden biri olan "Trabzon Gazetesi", Trabzon Vilâyet Matbaası'nın kuruluşundan dört yıl sonra, Vâlî Es'âd Muhlîs Paşa zamanında (1866-1870), 13 Nisan 1869'dan itibaren, haftalık olarak Perşembe günleri yayımlanmaya başlandı.¹³ Gazetenin çıkış hazırlığı ile ilgili olarak, Mehmet Bilgin şu bilgileri ermektedir: "Es'âd Muhlîs Paşa, Suriye Vâlîliği görevinde iken Suriye Vilâyeti gazetesinin yayımlanması için çalışmıştır.

¹³ Rüşûmet eminliğinde ve birçok valiliklerde bulunmuş Osmanlı vezirlerindedir. Ağrıboz'ludur. Babası ile Sakız'a hicretten sonra Gürcü Damat Halil Paşa'ya dîvân kâtipliği etmiş, ondan sonra bazı vilâyetlerde defterdarlık etmiş, Filibe mutasarrıfı ve 1863'de Rüşûmet emîni olmuştur. İki yıl sonra vezâret rütbesiyle Suriye Vâlîsi olmuş, ondan sonra Trabzon, Edirne, Isparta ve en son Halep Vâlîsi olmuştur. Halep Vâlîliğinden azlinden sonra 1876 yılında İstanbul'da ölecek Eyüp'te Bostan İskelesi civarına gömülmüştür. Dirâyetli, cömert ve zevk ve sefasına düşkün bir zat imiş. Trabzon Vâlîliği sırasında Tabakhane Köprüsü ile hükûmete giden yol ile eski kale onun zamanında açılmıştır. Matbaa-i Âmire'de basılmış küçük bir dîvânı vardır. (Ömer Akbulut, *Trabzon'da Cumhuriyetten Evvel Tarih ve Valiler*, C. 1, s. 163-164, Trabzon, 1955; İbrahim Alaaddin Gövsa, *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*, s.121).

Trabzon'a tayin edilince burada da bir vilâyet gazetesi yayımlanması için kolları sıvadı. Önce Trabzon'daki matbaanın teknik olarak gazete neşredebilecek seviyeye gelmesi için gerekli hurufat ile diğer lâzım gelen alet ve edevatı yazı ile İstanbul'dan isteyip Trabzon'a getirtirken Destgâhı Londra'dan getirtmişti. Başlangıçta Türkçe olarak plânlanan gazetenin ilerde tercüman ve muhabirlerin maaşları ile hurufat için gerekli maddi kaynağın bulunması halinde bir kısmının da Rumca basılması düşünülmekteydi. Fakat Trabzon gazetesi Türkçe olarak yayın hayatını devam ettirmiştir.

Hazırlıkları tamamlanan Trabzon Gazetesi için Nisan 1869'da örnek bir nüsha basılmış, sıra gazetenin yayına başlaması için Padişah'tan izin almaya gelmişti. Vâlî Es'âd Muhlîs Paşa, 3 Mayıs 1869 tarihinde Dâhiliye Nezâreti'ne gönderdiği arz-nâmede şöyle demektedir:

"Trabzon Vilâyeti 20

Dâliye Nezâret-i Celîlesi Cânib-i Âlîsine

Devletlü Efendim Hazretleri

Bir lütf-u tealâ sâye-i kudretvâye-i Cenâb-ı Pâdişâhide Vilâyet-i müteşekkile-i sâire misüllü Trabzon Vilâyeti'nde dahi bir gazete ihdası hayli vakitten berü arzu ve tasavvur olunup bunun mevkuf-ün-aleyhi olan hurûfâtı ile mürettib vesair lâzım gelen âlât-u adâvatı bi'l-iş'âr takım takım mukaddemce Dersaadetten vurûd ettiği gibi destgâhı Londra'dan celb ve izhâr ile bu kerre cümlesi istihzâr kulduğundan mezkûr gazete der dest-i tab'u temsil bulunmuş ise de irâde-i seniyye istihsâl olunmadıkça neşrine ictisâr olunamadığından mezkûr gazetenin şimdilik kâmilen Türkî'l-ibâre olmak ve ilerde mütercim ve muharrir maaşlarına vâridâtın kifâyeti tahakkuk eder ise bir tarafı Rumca çıkarılmak üzere tab'u neşri hakkında müteallik buyurularak rey ve irâde-i âliye-i dâverilerinin leffen ba telgraf sevb-i kemteraneme emr iş'ar hususuna müsaade-i celile-i nezâretpe-nâhîleri şâyân buyurulmak bâbında emr'ü fermân hazret-i men leh-ül-emrindir.

Mühür

Muhlîs

Tarih

21 Muharrem

25 Nisan 85

Dâhiliye Nezâreti bu arznâmeyi Sadrâzam Mehmed Emîn Ali Paşa'ya sunar ve Sadâret makamı Trabzon Vâlisi'nin isteğini özetleyerek Padişaha sunulmak üzere Ser-kâtib-i Şehriyâri denilen padişahın özel kâtibine hitâben bir arz tezkiresi yazar. Sadârete arzının altına Sadrâzam tarafından imza yerine bir "mim" harfi konularak onaylanan arz tezkiresi saraya sunulur. 14 Mayıs 1869 tarihinde Saray'a sunulan bu sadâret arzının metni şöyledir:

“Atüfetlû Efendim Hazretleri

Sâye-i şevket-vâye-i Hazreti Padişâhide vilâyet-i müteşekkile-i saire misüüllü Trabzon Vilâyeti'nde dahi şimdilik kâmilen Türkü'l-ibâre olmak ve ileride mütercim ve muharrir maaşlarına vâridâtının kifâyeti tahakkuk eder ise bir tarafı Rumca çıkarmak üzere der dest-i tab'u temsil olunan gazetenin neşri istizânına dair Trabzon Vilâyeti Vâlisi devletlû paşa hazretlerinin vârid olan tahrirât-ı leffen arz u takdîm kılındığı ve muvâfık-ı emr ü fermânn hazret-i şâhâne buyurulur ise vâli-i müşârün-ileyhe me'zuniyyetini hâfi cevâp-nâme yazılacağı beyânıyla tezkire-i senâverî erkîm olundu efendim.

Fi 4 Sefer sene 86”

Başkâtip bu tezkireyi Pâdişâh Sultân Abdülaziz'in (1861-1876) huzuruna çıkartır ve Padişah bunu okuyarak onaylar ve 17 Mayıs 1869 tarihinde Sadâret tezkiresinin altına yatay olarak şunları yazdırır:

“Ma'ruz-i Çaker-i Keminelidir ki

Enâmil-i zîb-i tekrîm olan işbu tezkire-i sâmiye-i âsâfâneleriyle zikr olunan tahrirat manzûr-i meal-i mevfûr-i hazret-i padişâhî buyurulmuş ve ber-muceb-i istizân-ı vâli-i müşârünileyhe me'zuniyyetini hâvî cevâp-nâme yazdırılması müteallik ve şeref-südûr buyurulan emr ü irâde-i seniyye-i Hazret-i Şehinşâhi mantuk-ı münifinden olarak mezkûr tahrirât yine savb-ı sâmi-i sedâret-penâhilerine irâde kılınmış olmağla ol babda emr ü fermân Hazret-i veliyyü'l-emrindir.

Fi Sefer sene 86”

Padişah'tan, 17 Mayıs 1869 tarihinde Trabzon'da bir gazete yayımlanması ile ilgili emir çıktıktan sonra Trabzon vilâyet gazetesi yayın hayatına başlamış ve haftalık olarak yayını sürdürmüştür.¹⁴ İstanbul'da yayımlanan Terakki Gazetesi'nin 98. sayısında, Trabzon vilâyet Gazetesi'nin 1 Muharrem 1286 (13 Nisan 1869) tarihinde çıkmağa başladığı duyurulmaktadır. Mahmut Goloğlu gazetenin 1870 yılında çıktığını yazmaktadır.¹⁵ Önemli Vilâyetlerde çıkartılan vilâyet gazeteleri ile ilgili olarak Musa Çadırcı eserinde şu tamamlayıcı bilgileri vermektedir: "1876 yılına gelindiğinde İmparatorlukta İstanbul dışında 22 vilâyet gazetesi yayımlanmakta idi. Bunlardan 11'i günümüz sınırları içinde kalan yerlerde çıkmakta idi."¹⁶ Anadolu'da ilk yayımlanan vilâyet gazetesi "Envâr-ı Şarkıy-

¹⁴ Mehmet Bilgin, "Trabzon Basın Tarihine Katkı" *Müteferrika Dergisi*, Kış 1994, Sayı 4, s.19-32.

¹⁵ Mahmut Goloğlu, a.g.e., s.188.

¹⁶ Musa Çadırcı, a.g.e., s.292.

ye" 1867 yılında yayımlanmıştır.¹⁷ Bunu 1869 yılında yayımlanan "Trabzon", Bursa'da "Hüdâvendigâr",¹⁸ "Diyarbakır",¹⁹ İzmir'de "Aydın", ve "Konya" vilâyet gazeteleri takip etmiştir. 1872'de "Kastamonu",²⁰ Adana'da "Seyhan" aynı yılda yayın hayatına girmişlerdir. "Ankara" Vilâyet Gazetesi 1874'de ve "Kayseri" vilâyet gazetesi de 1910'da yayımlanmışlardır.²¹

Hicrî 1294 (1877) yılı Trabzon Sâlnâmesi'nde "Vilâyât Matbualarında Neşr Olunan Gazetelerin Yevm-i Huruclarını Mübeyyin Cedveldir" başlığı altında verilen listeye göre Osmanlı İmparatorluğu'nda İstanbul dışında, bu tarihte çıkan resmi ve gayri resmi gazetelerin dökümü şöyle idi:

Esâmi-i Vilâyet Eyyâm-ı Mahsûsa Esâmi-i Gazete Ücreti (Senevî)

RESMÎ:

1- Mısır	Salı	Ruznâme-i Vaka-i Mısriyye	85
2- Trabzon	Perşembe	Trabzon	48
3- Ankara	Çarşamba	Ankara	40
4- Kastamonu	Çarşamba	Kastamonu	50
5- Trablusgarp	Perşembe	Trablusgarp	50
6- Edirne	Salı	Edirne	60
7- Manastır	Çarşamba	Rumeli	60
8- Yanya	Çarşamba	Yanya	60
9- Girit	Perşembe	Girit	60
10- Selânik	Perşembe	Selânik	60
11- Bosna	Pazarertesi	Bosna	60
12- Erzurum	Perşembe	Envâr-ı Şarkıyye	65
13- Diyarbakır	Perşembe	Diyarbakır	70
14- Ruscuk	Çarşamba	Suriye	75

¹⁷ Muammer Yaşar, *Anadolu'da İlk Türk Gazetesi Envâr-ı Şarkıyye*, Ankara, 1971.

¹⁸ Musa Çadircı'nın eserinde (s.292) Bursa'da yayımlanan "Hüdâvendigâr" gazetesinin "1867 yılında çıkmaya başlamıştı" denilmesiyle çıkış tarihi konusunda iki yıllık bir yanlışlığı söz konusudur. Zira, Hüdâvendigâr'ın bir numaralı ilk nüshasının başlığı altında günün tarihi şöyle belirtilmektedir: "Numero:1, Zilkâde 8 Hicret 1285, Milâd 1869 Efrensi 19 Cumartesi" Bu durumda Hüdâvendigâr Gazetesi'nin çıkışı 1867 değil, 1869'dur. Hicrî 8 Zilkâde'nin milâdî olarak karşılığı Takvimü's-Sinîn, s.204'de (20 Şubat 1869 Cumartesi); Tarih Çevirme Kılavuzu, C.5, s.211'de (21 Şubat 1869 Pazar) olarak verilmekte ve iki günlük bir fark gözükmektedir. Fakat ay ve yılda farklı bir değerlendirme söz konusu değildir. (Mustafa Tayla, a.g.e. s.13).

¹⁹ Şevket Baysunoğlu, *Basın ve Yayın Dünyamızda Diyarbakır*, Ankara, 1970, s.5.

²⁰ A. Demircioğlu, *100 Yıllık Kastamonu Basını 1872-1972*, Kastamonu, 1982, s.2-4.

²¹ Ali Rıza Önder, *Kayseri Basın Tarihi*, Ankara, 1972.

15- Şam	Çarşamba	Suriye	75
16- Halep	Cumartesi	Fırat	80
17- Konya	Perşembe	Konya	60
18- İzmir	Çarşamba ve Perşembe	Aydın	100
19- Bursa	Çarşamba ve Cumartesi	Hüdâvendigâr	100
20- Cebel-i Lübnan	Perşembe	Hadikatü'l-Ahbâr	100
21- Adana	Cumartesi	Seyhan	100
22- Bağdat	Cumartesi ve Salı	Zevra'	100

GAYR-İ RESMÎ:

1- Beyrut'ta	15 günde bir	El-Cenân	100
2- İzmir'de	Çarşamba ve Cumartesi	İntibah	100
3- Selânik'te	Pazartesi	Zaman	60
4- Beyrut'ta	Salı ve Cuma	El-Cenna	70
5- İzmir'de	Perşembe	Karasinan	40
6- Selânik'te	Pazar	İyne	40
7- Beyrut'ta	Çarşamba	Semerâtü'l-Fünûn	50

"İşbu gazetelere abone olmak için Dersaadet'ce merkez-i mahsûs olan Okçular başında vaki Kıraathâne-i Osmanî Müdürü Serafîm Efendi'ye müracaat olunur."²² Bu duyuru ile anlaşıldığı gibi, vilâyetlerde çıkan gazetelerin okunması ve abone olunması için başkentçe de bir organize-nin içine girilmiştir. 1322 (1904) yılında Osmanlı vilâyetlerinde çıkan gazete sayısı ve dili hakkında ise "Sâlnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmaniyye"de verilen döküm ise şöyledir:

<u>ÇIKTIĞI YER</u>	<u>SAYISI</u>	<u>DİLİ</u>
1- Der-Saadet (İstanbul)	52	17 Türkçe, ötekiler başka dillerde
2- Edirne	4	2'si Türkçe, 2'si başka dillerde
3- Selânik	10	3'ü Türkçe, 7'si başka dillerde
4- Aydın (İzmir)	20	4'ü Türkçe, 16'sı başka dillerde
5- Beyrut	20	1'i Türkçe, 19'u başka dillerde
6- Kosova	1	Türkçe
7- Manastır	1	Türkçe
8- Yanya	2	1'i Türkçe, 1'i yabancı dilde
9- Cezayir-i Bahr-i Sefîd	2	1'i Türkçe, 1'i yabancı dilde

²² H.1294 (M.1977) Yılı Trabzon Vilâyeti Sâlnâmesi, s.89-90, Trabzon, 1294.

10- Hüdâvendigâr (Bursa)	3	Türkçe
11- Ankara	1	Türkçe
12- Kastamonu	1	Türkçe
13- Sivas	1	Türkçe
14- Konya	1	Türkçe
15- Ma'mûretü'l-Azîz (Elazığ)	1	Türkçe
16- Trabzon	1	Türkçe
17- Sisam	1	Rumca
18- Erzurum	1	Türkçe
19- Bitlis	1	Türkçe
20- Diyarbakır	1	Türkçe
21- Halep	1	Türkçe ve Arapça
22- Bağdat	1	Türkçe ve Arapça
23- Suriye (Şam)	5	1 Türkçe, 4'ü Arapça
24- Kudüs	4	1 Türkçe ve Arapça, 1 Arapça, 1 İbrânice, 1 Arapça ve İbrânice
25- Yemen	1	Türkçe ve Arapça
26- Trablusgarp	3	1'i Türkçe ve Arapça, 2'si Arapça
27- Cebel-i Lübnan	7	1 Arapça, gerisi Arapça-Fransızca
TOPLAM:	147 ²³	

Trabzon Gazetesi'nin, Trabzon'da yayımlanan ilk gazete olduğunda şüphe yoktur. 1874 yılında tekrar yayımlanmağa başlayan Mecmûa-i Maârif'in 33. nüshasında "Vilâyetlerde Münteşir Gazetelerin Esâmisi" başlığı altında yayımlanan yazıda bu gerçek açıkça belirtilmektedir.²⁴ Yeni Yol Gazetesi'ndeki "Trabzon Basını" ile ilgili bir inceleme yazısında Hakkı Tuncay da, gün ve ay belirtmeksizin, Trabzon Gazetesi'nin 1869 yılında çıktığını yazmakta ve şu bilgileri vermektedir: "Trabzon Gazetesi'nin 1704 numaradan 1754 numaraya kadar 50 nüshalık bir koleksiyonunu Halkevi Kütüphânesi'nde buldum. Koleksiyon, üzeri sarı renkli ve ebrûlu kalın mukavvadan bir kapak içindedir. İlk sayısı 1704 numarayı taşıyor. Bu numaranın sağ tarafında "Otuz yedinci sene" kaydı var. Sayfanın sol tarafında 20 Muharrem 1324 (6 Nisan 1904) tarihi okunuyor. Gazetenin 20 Para olduğu sağ köşede yazılı. Yine sağ köşede "Matbaası: Dâire-i Hükümet civârında Mahall-i Mahsûsudur. Haftada bir defe Pençşenbih günleri neşr olunur" kaydı var. Başlığının altında ve ortada şöyle yazılı: "Vilâyetin ilânında fâide-i umûmiyyeye ve husûsiyye

²³ H.1322 (M.1904) yılı Sâlnâme-i Devlet-i Âliyye-i Osmaniyye, s.1054-1062; Ali Rıza Önder, Kayseri Basını 1910-1960, Ankara, 1972, s.9.

²⁴ Trabzon Lisesi, İlmî, Edebî Yıllık Mecmûa, Yıl: 1, Say: 1, 30 Haziran 1933, Hamit Bey Matbaası, İstanbul (Bu değerli dergi bir sayı çıkmıştır).

melhûz olan muhâberât-ı resmiyesiyle her türlü havâdis-i nafiâ-yı şâmil gazetedir."

Trabzon Gazetesi 37. senesinde 1074 numarayı taşıdığına ve haftalık olduğuna göre, 1869'da çıkmış olmak lâzımdır. Gazete 25x35 cm genişliğinde sekiz sayfadan meydana gelmiştir.²⁵ Başlarda dört sayfa olarak çıkan gazete, bir dönem de sekiz sayfa olarak çıkmıştır. Seyit Bilâl Seyalioğlu ise şöyle diyor: "Birinci Cihan Savaşı'ndan önce, Trabzon'da birçok gazete ve risâleler neşredilmiş, fakat hicret dolayısıyla alınıp götürülememiştir. Zayi' olan bu gazetelerin tam veya kısmen olsun hiçbirinin koleksiyonlarını bulmak mümkün olmamaktadır. Ancak, bunlardan bazılarına âit tek-tük nüshalar bir tesâdüf eseri olarak elime geçmiş bulunmaktadır. Bu gazetelerin en eskisi Trabzon Gazetesi'dir. 17 Teşrin-i Evvel 1303 (29 Ekim 1887) tarihli sayısında onsekizinci sene yazılı olmasına nazaran 1869 yılında çıkarılmış olduğu anlaşılmaktadır."²⁶

Trabzon İl Halk Kitaplığı'nda bulunan 50 nüshalık Trabzon Koleksiyonu içinde iki tane de özel sayı neşredilmiş, biri padişahın cülûsu münasebetiyle, diğeri de Trabzon Vâflığı'ne tayin edilen Ziver Bey'in vâflık fermanının çıktığı sayı. Bunlar daha beyaz kâğıda basılmış. Gazetenin 1717. numaradan itibaren fiyatı da 30 para olarak belirlenmiş.²⁷ Trabzon Gazetesi'nde kimlerin yazılar yazdığını tam olarak tespit etmek mümkün olmamaktadır. Zira elde tam bir koleksiyon bulunmamaktadır. Vilâyet mektupçularının yönetiminde ve sorumluluğunda çıkan gazetede Trabzon'un en seçkin edip ve yazarları görevler almışlardır. Bunlar arasında Trabzon Gazetesi'nde; Bayburtlu Zihni, Şair Emî Hilmi, Ordulu Şair Tıflı, Trabzon Tarihi yazarı Şâkir Şevket, Muallim İbrâhim Cûdî, Tayyipzâde Hâfız Mehmed Zühdi, Mustafa Cansızoğlu gibi yazar ve şairler yazılar yazmışlardır.

İkinci Meşrutiyetin ilânından sonra, gazetenin yaşatılması ve geliştirilmesi için çalışılmış, hatta 1913 yılında Trabzon Vâlisi olan Sâmih Rifat, gazetenin daha iyi bir hale getirilmesi için ilgi ve alâka göstermiş, üst mercilere yazılar yazmış, Vilâyet Mektupçusu Zeki Megamiz'in yönetimindeki gazete, kıymetli bir muhtevaya kavuşturulmuştur.²⁸ Birinci Dünya Savaşı'nda Trabzon'un 18 Nisan 1916'da Ruslar tarafından işgâl edilmesi üzerine, gazetenin yayını son bulmuş, matbaa ve buna bağlı kurulu

²⁵ 50 sayılı bu koleksiyon Trabzon İl Halk Kütüphanesi 3398 numarada kayıtlıdır.

²⁶ Hakkı Tuncay, "Trabzon Basımı Hakkında Notlar" *Yeni Yol Gazetesi*, 19 İkinci-kânûn (Ocak) 1944, Sayı 3050, ikinci sayfa.

²⁷ Seyit Bilâl Seyalioğlu, *Damla*, Trabzon, 1953, s.110.

²⁸ Hüseyin Albayrak, a.g.e., s.39.

tesis işgâl kuvvetlerinin eline geçmiştir. 1918'de Trabzon'un kurtuluşundan önce, geri çekilen Ruslar tarafından matbaa tesisleri tahrip ettiği için de bir daha gazete çıkartılamamıştır. Böylece Trabzon Gazetesi'nin yayını 1869-1916 yılları arasında kesintisiz 47 yıl sürmüştür.²⁹

Trabzon Gazetesi'nin, Trabzon Halk Kütüphanesi'nde 3398 numara ile kayıtlı 1704-1754 sayılarını içine alan 20 Muharrem 1324-22 Muharrem 1325 (16 Mart 1906-7 Mart 1907) tarihlerine âit 50 sayılık bir cilt koleksiyonu bulunmaktadır. Ankara'da Milli Kütüphane'de 1296-166. ve 172 sayıları,³⁰ İstanbul Belediye Kütüphanesi'nde 1296-1396. sayıları,³¹ özel arşivimde de 18 Teşrin-i sâni 1297 (30 Kasım 1881) tarihli 602 ve 9 Mayıs 1306 (21 Mayıs 1892) tarihli 1040. sayıları bulunmaktadır. Hasan Duman eserinde, Trabzon Gazetesi'nin 1773 sayı çıktığını yazmaktadır.³²

Trabzon'da İlk Sâlnâme

Trabzon'da yenileşme girişimlerinden biri de yayımlanan sâlnâmelerdir. Tanzimat'ın ilânından sonra, İmparatorlukta çıkarılmağa başlanan çeşitli sâlnâmeler, büyük bir yenilik olarak ortaya konulmuş ve günümüzde de müracaat edilen temel kaynak kabul edilmişlerdir.

M. Zeki Pakalın, vilâyetlerce tertip edilen sâlnâmelerin ilkinin 1283 (1866-67) çıkartılan salname olduğunu belirtmekte ve vilâyetlerin bazılarında yalnız bir tek sâlnâme neşredildiği halde, bir kısmında yirmiyeye yakın sâlnâme çıkarıldığını, en çok sâlnâme çıkaran vilâyetlerin de Hüdâvendigâr (Bursa) ve Selânik'in olduğunu belirtmektedir.³³

Musa Çadircı da Vilâyet Yıllıkları (Sâlnâmeleri) hakkında genel olarak şu bilgileri vermektedir: "Tanzimat'ın ilânından sonra, İmparatorlukta ilk kez 1847 yılında başlanarak yılda bir kez resmi devlet yillığı (Sâlnâme-i Devlet-i Âliye-i Osmaniye) çıkarılmağa başlanmıştır. Mustafa Reşid Paşa'nın teşviki ile tarihçi Hayrullah Efendi, Ahmed Vefik Efendi ve Ahmed Cevdet Paşa'nın müşterek çalışmaları sonunda, ilk sayısı 1847 yılında çıkartılan devlet yillığı; her yıl giderek kapsamı genişleyen, daha düzenli ve kullanışlı şekle getirilerek yayını İmparatorluğun yıkılışına

²⁹ Hamâmizâde İhsân'dan naklen S. Nüzhet, *Sâmi Rıfat*, İstanbul, 1934, s.LIX.

³⁰ Hüseyin Albayrak, *Cumhuriyete Kadar Trabzon Yazılı Basını*, Trabzon 2000, Trabzon Valiliği Yayını, İstanbul, 2000, s.360-361.

³¹ Milli Kütüphane, No: 1563, Ref. SC 26-1873.

³² Hasan Duman, *Arap Harfli Süreli Yayınlar Toplu Kataloğu 1828-1928*, İstanbul, 1986, s.417.

³³ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. 3, İstanbul, 1972, s.106.

kadar sürdürmüştür. Hükümet merkezinde başlatılan bu girişim, 1869 yılına gelindiğinde vilâyet merkezlerine de kaydırılmıştır.

İlk vilâyet yıllıkları Trabzon, Diyarbakır, Hüdâvendigâr, Konya, Kastamonu merkezlerinde 1869-1870 yılında çıkarılmağa başlanmıştır. Adana, Edirne, Erzurum, Sivas'ta 1870-1871'de, Ankara'da 1871-1872'de ilk sâlnâme çıkarılmış, böylece Anadolu'da vilâyet merkezi olan bütün kentler yıllıklara kavuşmuşlardır. Bundan böyle, her yıl düzenli olarak çıkarılan vilâyet yıllıklarının 1879'dan itibaren İzmir merkezinde çıkartılan "Aydın" vilâyet sâlnâmesi de katılmıştır.

Vilâyet sâlnâmeleri, mektupçunun denetiminde hazırlanmakta, hükümetçe gönderilen örnek göz önünde tutularak bilgiler verilmekte idi. Ancak, vilâyetin özel durumu, sâlnâmeyi hazırlayanların bilgi düzeyleri bu eserlerin hazırlanışlarında önemli bilgi farklılıklarının ortaya çıkmasına yol açmış ve bu bizler için çok olumlu sonuçlar vermiştir. Bazı vilâyet idarelerinin gösterdikleri özel çaba sonunda hazırlanan yıllıklar birinci elden kaynak olma niteliğine kavuşmuştur.

Vilâyet yıllıkları, âit oldukları kentin yönetim, ekonomik yapı, eğitim-öğretim, coğrafya ve tarihine ilişkin özet bilgilerle, nüfus ve benzeri konularda bilgileri kapsamaktaydılar. Pazar ve panayır yerleri, gezi ve eğlence alanları, madenler, ormanlar, başlıca fabrika ve benzeri işletmelere ilişkin bilgileri de bu kaynaklarda bulmaktayız. Posta örgütü, vilâyetin hükümet merkezinde olan uzaklığına göre ücret listeleri, bâzan vilâyet haritaları bile yıllıklara konulmuştur. Bu bakımdan son dönem Osmanlı kentlerinin tarihi için bu yıllıklar, öncelikle başvurulacak kaynak niteliğini taşımaktadırlar. Yıllıkların baş tarafına konan takvim, özel günlerle bayram günleri hakkında verilen bilgiler, bunların geniş kitleler tarafından aranmasına ve kullanılmasına sebep olmuştur denebilir.³⁴

Vilâyetlerce tertip edilen sâlnâmeler içinde çok kıymetli olanlar da vardır. Selânik Manastır, Diyarbakır vilâyetlerine mahsus olanların çok kıymetli olduğu belirtilmektedir.³⁵ Resmî salnâmelerin üçüncü gurubunu teşkil eden vilâyet sâlnâmelerinin Anadolu'da ilki Trabzon'da yayımlanmıştır. "Sâlnâme-i Vilâyet-i Trabzon" adı ile 1869-1904 yılları arasında 35 yılda yayımlanan 22 sâlnâme aşağıdaki cetvelde gösterilmiştir:

Trabzon Sâlnâmeleri:

Sıra	Yılı (Hicrî-Milâdî)	Sayfası	Sıra	Yılı (Hicrî-Milâdî)	Sayfası
1.	1286 (M.1869)	112	12.	1298 (M.1881)	202
2.	1287 (M.1870)	168	13.	1304 (M.1887)	344

³⁴ Musa Çadırcı, a.g.e., s.293.

³⁵ Mehmed Zeki Pakalın, a.g.e., C.3, s.106.

3.	1288 (M.1871)	186	14.	1309 (M.1891)	298
4.	1289 (M.1872)	186	15.	1311 (M.1893)	338
5.	1290 (M.1873)	138	16.	1313 (M.1895)	308
6.	1291 (M.1874)	132	17.	1316 (M.1898)	342
7.	1292 (M.1875)	180	18.	1318 (M.1900)	246
8.	1293 (M.1876)	312	19.	1319 (M.1901)	262
9.	1294 (M.1877)	280	20.	1320 (M.1902)	366
10.	1295 (M.1878)	176	21.	1321 (M.1903)	507
11.	1296 (M.1879)	196	22.	1322 (M.1904)	462

İlk Trabzon Sâlnâmesi diğerlerine nazaran daha cılız kalmıştır. Bunda ilk olmanın etkisi olduğu gibi yeterince bilgi toplanamamasının ve usulün oturtulamamasının da etkisi vardır. Bu husus nitekim birinci sâlnâmenin önsöz diyebileceğimiz bölümünde şöylece belirtilmektedir: "*Bil-lütf-i Tealâ sâye-i muhassenât-vâye-i hazreti mülükânede Trabzon Vilâyetine mahsûs olarak bir sâlnâme çıkarılması arzu olunarak vilâyetce derci iktizâ ederek bâzı ma'lûmât-ı nafiânın mahallerinden istilâm ve tahkikiyle haylice vakit güzerân idüp bâzı mahallerden alınan cevaplar dahi nakıs olduğundan tekrar îadeve istizâh ile ikmâl-i nekâyis tahkikat olunamamış olduğu halde sâlnâmenin zaman-i tertip ve neşri olan seksen altı senesi muhlâl eylediğinden bi-minnet-i telâ sene-i atiyede noksanı ikmâl olunmak üzere işbu sâlnâmenin tab ve neşrine ibtidâr olundu.*"

Trabzon Vilâyet Matbaası'nda hazırlanıp basılan sâlnâmeler, başlan-
ğıta 1869-1880 yıllarında 11 yıl muntazaman çıkmış ise de bundan sonra araya fasılalar girmiş, son beş yılda (1900-1904) yine her yıl çıkarılabilmıştır. Bundan sonra çıkarılamamasının gerçek sebebi ise bilinmemektedir.

Batum'dan Kastamonu'ya kadar orta ve doğu Karadeniz bölgesini içine alan Trabzon Vilâyet sâlnâmeleri, bu yöreler için taşıdığı önem gözünüde bulundurulurken, merkezi Ankara'da bulunan "Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı" tarafından, asılları ile birlikte tıpkı basımı Kudret Emiroğlu tarafından hazırlanarak, Haziran 1993 – Ağustos 2004 tarihleri arasında 13. cildi yayımlanmıştır.³⁶

³⁶ Hüseyin Albayrak, *Trabzon Basın Tarihi 1869-1928*, C.1, Ankara, 1994, s.290.